

ПИТАННЯ НАРОДНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ІТАЛІЙСЬКОМУ ВІДРОДЖЕННІ

Розглядаються погляди італійських гуманістів на питання мови, передусім на проблему народної літературної мови. Попри активний розвиток національних мов в епоху Відродження, італійці визначили перед собою іншу мету – наслідувати у власних творах мову класичних авторів і уникати „варваризмів”, властивих середньовічній латині. Це була спроба реставрувати, наслідуючи класичну латину, живу мову і здійснити мовну й літературну „революцію”.

Ключові слова: Данте, гуманісти, національна мова, латина.

Глобалізаційні й інтеграційні процеси в сучасному світі вимагають нового висвітлення переломних моментів у суспільному й культурному житті європейської цивілізації, нового погляду на історію проблемних ситуацій світоглядної орієнтації суспільства в періоди, коли з'являлися перші ознаки якісних змін у культурному процесі. Одним із поворотних пунктів духовного життя Європи був Ренесанс з його важливим латинським, а потім і греко-латинським та національно-латинським, компонентами. Актуальність нашої теми – у недостатньому тлумаченні загальномовознавчих ідей Ренесансу, який вивчений культурологічно, але аж ніяк не лінгвістично. Предмет статті – погляди італійських гуманістів на питання мови, передусім на проблему народної літературної мови. Об'єкт дослідження – латинськомовний трактат Данте „De vulgari eloquentia”, вибрані фрагменти трактатів Леонардо Бруні, Лоренцо Валли, Петрарки, Боккаччо, що стосуються лінгвістичних проблем. Наукова новизна дослідження – комплексний підхід до проблеми історико-культурного вивчення латинськомовних трактатів Данте та інших праць італійських гуманістів у контексті європейської лінгвістики, історії і філософії.

Епоха Ренесансу – це період нової культурної спільноти, період, коли розвивається культура і мистецтво нового типу, який принципово відрізняється від Середньовіччя. Зокрема, більшість дослідників цієї епохи стверджують, що стрімко розвивається саме ренесансна література національними мовами [5, с.85], на відміну від латинського Середньовіччя. Усвідомлення національного мотиву в мові бере початок у великого італійця Данте, відомого не лише „Божественною комедією”, а і власними прозовими трактатами, серед яких вирізняється латинськомовний „De vulgari eloquentia”. У ньому наявний задум створити єдину мову, навколо якої об'єднався б народ розділеної Італії, вимученої міжусобними конфліктами. Ідея національної єдності, яка зародилася у

Флоренції, ґрунтується на народній літературній мові, на захист якої виступає Данте. Говорячи про італійську мову, Данте спочатку розглядає її як мову італійського народу, а потім – як народну мову всього людства. Тобто латина виступає антиподом народної мови не лише в Італії. Латина – це граматична (літературна) мова багатьох народів Середньовіччя. Розуміння латини як уселюдської мови властиве як лінгвістичній думці Середньовіччя, так і авторам „Граматики Пор-Рояля” (1660).

Попри зародження національних мотивів у культурі та велике розгалуження діалектів, Європа XIV–XV і навіть XVI століть як культурне ціле продовжувала залишатися латиномовною. Знання латинської мови було нормою для освіченого італійця, так само як і для француза чи німця. Діячі епохи Відродження прагнули у своїх працях відродити стиль латинських письменників „золотого віку” римської літератури, особливо Цицерона. Із цим пов'язане відновлення класичної латини, яка в період Середньовіччя переключувалася і наповнювалася варваризмами завдяки поступовому розвитку народних мов. Як відомо, гуманісти розшукували старовинні рукописи античних письменників. Так були знайдені твори Цицерона, Тіта Лівія та інших. На другому етапі Відродження, після падіння Константинополя (1453), з'явилася зацікавленість грецькою літературою і грецькою мовою. Леонардо Бруні (1374-1444), канцлер Флорентійської республіки, переклав латинською мовою твори грецьких письменників та філософів – Платона, Аристотеля, Плутарха. „Гуманісти з неприборканою пристрастю розшукують, переписують, вивчають і пропагують забуті та напівзабуті протягом віків твори давньоримської літератури, намагаються воскресити безнадійно зіпсовану класичну латину” [2, с.330]. Однак слід наголосити на особливому ставленні до латини саме італійців. Вони вважали латинську мову високорозвинутою мовою свого народу, своїх прашурів і прагнули повернути її до життя, вирівнюючи всі лінгвістичні норми. У результаті, мовна норма вперше після античності осмислилася як змінний, історичний процес, на який можуть впливати різні соціальні, політичні і економічні фактори. Сьогодні загальноновизнано, що на будь-якому етапі свого розвитку мова, як явище суспільне, виступає і як конкретно-історична соціальна норма. Певна міра унормованості навіть для усної мови є доконечною умовою самого комунікативного акту, на що першим звернув увагу Данте.

Якщо для країн Реформації (країни, у яких

відбувався християнський церковно-релігійний, духовно-суспільний та політичний рух оновлення у XIV–XVI століттях, країни Західної та Центральної Європи) поштовхом до національної єдності стали переклади Біблії народними мовами, то в Італії два перших переклади Святого Письма італійською, які вийшли у Венеції у 1417 році, не мали ніякого суспільного резонансу. Натомість в Італії роль об'єднання на першому етапі Відродження виконували світські тексти – пам'ятки римської літератури. До оригінальних текстів-пам'яток, які були джерелом духовного Відродження, гуманісти Італії ставилися так само серйозно, як інші народи до канонічних текстів святого Письма.

Услід за І.М. Голенищевим-Кутузовим можемо поставити запитання: у чому полягала латинська реформа доби Кватроченто (XV ст.)? Італійці визначили перед собою мету – наслідувати у своїх власних творах мову класичних авторів і уникати „варваризмів”, які були властиві середньовічній латині. Це була спроба реставрувати, наслідуючи класичну латину, живу мову і здійснити мовну й літературну „революцію”. Ця реформа поширилася на всі мовні рівні: на правопис, просодію (одна зі складових частин античних і ренесансних граматики класичних мов) і пунктуацію, лексику і фразеологію, синтаксис і навіть усне мовлення. Освічені італійці довели, що відтворити мову не можна за граматичними підручниками, теоретичними і логічними конструкціями, які далекі від живої мови і реального спілкування. Тому для своїх цілей італійці використовували епістолярний жанр – жанр побутової прози. Зрозуміти римську культуру, латину в повсякденному спілкуванні освічених людей, італійці змогли лише тоді, коли познайомилися з листами Цицерона. Тому таку тенденцію відродження латинської мови, не маючи її природних носіїв, можна назвати, згідно з І.М. Голенищевим-Кутузовим, реформою-експериментом.

Середньовічна наука використовувала латину як мову незмінну і штучну і виробила методи наукового аналізу, які відповідали цій концепції. Уявленню про латину як про штучну структуру сприяло і шкільне викладання – заучування лексики за словотвірними моделями. Латину опановували з дидактичною метою за найвідомішими давньоримськими граматиками – „Ars minor” і „Ars maior” Елія Доната та „Institutiones grammaticae” Прісціана, у яких просто й водночас усеохоплююче описано фонетику, орфографію, морфологію й синтаксис латинської мови; при цьому описативним еталоном стала дещо видозмінена система олександрійської граматики. „Є у нас вторинна мова, яку римляни називають грамотною. Така вторинна мова є у греків і в інших народів, але не в усіх; навичок цієї мови набувають не всі, бо її

вирівнюємо і вивчаємо протягом довгого часу і старанності” [3, с.270]. На противагу діячам Середньовіччя, гуманісти не сприймали латину вічною і незмінною. Вони звернули увагу на те, що мова може поліпшуватися або погіршуватися і пов'язали ці процеси з рівнем культури та освітою у суспільстві. Тому їхня програма реставрації живої латини передбачала широке коло діяльності, спрямоване на розвиток культури й освіти в Італії. Активне володіння латиною (як письмовою, так і усною формами) було частиною цієї програми; до того ж це було засобом заробітку. „Усі ці свідчення вперше добували і поширювали самі гуманісти, і за цими новими знаннями, до того нікому не потрібними, стали з'їжджатися до Італії з усіх кінців Європи студенти і вчені слухати лекції „затворників” латини” [7, с.157]. Російський романіст Л.Г. Степанова, описуючи мовні явища періоду Кватроченто, стверджує, що засвоєння античного спадку в цей період породило нові проблеми і питання, які не були актуальними для середньовічної культури. Зокрема, з'явилася проблема авторства і плагіату. До цього питання постійно звертається Петрарка у своїх „Листах”, вивчаючи етику античного ставлення до чужого слова за Сенекою.

Серед основних діячів, які творили латинську реформу, передусім вирізняється Лоренцо Валла (1405 або 1407–1457). Його ретельне вивчення латинської мови відобразилося у творі „Elegantiae Linguae Latinae” („Красоти латинської мови”). Валла критикував формалістичний, науковий стиль середньовічних схоластів, намагався відновити красу й велич латинської мови доби Квінтіліана. „Кому не відомо, що всі науки мистецтва процвітають, коли квітне мова, й занепадають разом з нею?” [4, с.43]. Як вже було сказано, гуманістам властивий історичний погляд на мову. Валла, уважно вивчивши давніх авторів, розробив періодизацію історії розвитку латинської мови. Він розрізняє період Цицерона і період Квінтіліана. Другий період, на переконання гуманіста, починається з Тита Лівія, Вергілія та Горація. Тому дослідники епохи Відродження справедливо стверджують, що Валла відкрив категорію „історії мови” [8]. Першим гуманістом, який серйозно зайнявся вивченням творів Варрона про латинську мову, був Помпоній Лет (1427–1497), який написав коментар до „De lingua Latina” („Про латинську мову”) давньоримського філолога. Помпоній заснував у Римі гурток гуманістів – „Римську академію”, де вивчали античну філософію, критикували середньовічну схоластику, окремі положення католицької церкви. Члени „Академії” прагнули наслідувати давніх римлян: прийняли римські імена і святкували язичницькі римські свята. Після тисячолітньої перерви члени „Академії” відновили постановку п'єс Плавта. Такий язичницький дух активістів та політичні домагання породили

ли гнів папських властей. Помпоній Лет разом зі своїми прибічниками потрапив до в'язниці.

Першим із літераторів Заходу, хто після багатовікової перерви звернувся до вивчення грецької мови та літератури, був Боккаччо. Звісно ставлення до грецької мови не було таким, як до латини, не передбачалося мовної реформи. Задача відродження грецької вченості передусім формулювалася як навчальна і наукова. Про те, як слід грамотно перекладати тексти, писав Леонардо Бруні (1370-1444 рр.) у своєму трактаті „De interpretatione recta” („Про правильний переклад”). Окрім змісту твору, слід передавати і жанрову специфіку при перекладі, а також індивідуальні особливості автора, писав Бруні. Цікавий факт, що Леонардо Бруні, а також інші автори, труднощі перекладу з грецької мови пов'язували з бідністю і скудністю рідної мови, тобто вони визнавали досконалість мови старшої літературної традиції, протиставляючи її обмеженості мови молодшої літературної традиції. Нерівність двох мов згодом активно обговорювалося у XVI ст., коли почали розвиватися народні мови, гуманісти протиставляли латину народним італійським мовам. Початок цієї дискусії зародився ще у Данте: „Із цих двох мов славетніша народна, тому що нею людський рід користується спершу, тому що її вживає весь світ, попри розбіжності вимови й слів, бо вона для нас природна, тоді як вторинна мова більш штучна” [3, с. 270]. За словами Данте, народна мова (*vulgaris locutio*) – це та мова, якої навчаються, „наслідуючи годувальниць”, без будь-яких правил. А тому ця лінгвістична система первинна, природна, на відміну від вторинної – “граматної” (*grammatica locutio*). Отже, грецький досвід (літературна мова і мовна ситуація в Давній Греції) згодом, у XVI ст., став у пригоді під час пошуку шляхів розвитку італійської мови. Однак, попри те, що питання створення єдиної національної мови в Італії зародилося ще в лінгвістичних працях Данте (поч. XIV ст.), італійці повернулися до нього лише в XVI ст. Причина пізньої єдності

італійської літературної мови пояснюється історичним характером становлення Італії як держави, що постала лише з 1860–1870 рр. Утім, проблема становлення національної літературної мови в Італії – це окрема тема для досліджень, яка широко обговорюється лінгвістами. Варто лише, підсумовуючи, підкреслити: коли країни Західної Європи, наприклад Франція, досягли своєї єдності завдяки політично-економічному розвитку, то в єдності Італії величезну роль відіграла мовна спільність.

Література

1. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили / Р.А. Будагов. – М. : Высш. шк., 1967. – 380 с.
2. Гуковский М.А. Итальянское Возрождение / М.А. Гуковский. – 2-е изд., испр. и доп. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 624 с.
3. Данте Алигьери. Малые произведения : [перевод]. / Данте Алигьери ; изд. подготовил [и примечания составил] И.Н. Голенищев-Кутузов. – М. : Наука, 1968. – 651 с. (АН СССР. Литературные памятники).
4. Лучканин С.М. Нариси з історії класичної філології : навчальний посібник для магістрантів і студентів спеціальності “Класична філологія” / С.М. Лучканин. – К. : Наук. світ, 2004. – 202 с.
5. Наливайко Д.С. Искусство: направления, течения, стили / Д.С. Наливайко. – К. : Мистецтво, 1980. – 288 с.
6. Современное итальянское языкознание : сборник ст. / пер. с ит. ; под ред. и с предисл. Т.Б. Алисовой. – М. : Прогресс, 1971. – 352 с.
7. Степанова Л.Г. Итальянская лингвистическая мысль XIV-XVI веков (от Данте до Позднего Возрождения) / Л.Г. Степанова. – СПб. : Изд-во РХГИ, 2000. – 504 с.
8. Хоментовская А.И. Лоренцо Валла – великий итальянский гуманист / А.И. Хоментовская. – М. : Наука, 1964. – 97 с.

In the article are examined the looks of the Italian humanists to the question of language, foremost on the problem of folk literary language. Without regard to active development of national languages in Renaissance age, Italians defined before itself other purpose – to imitate in the own works the language of classic authors and to avoid „barbarism”, which were incident to medieval Latin. This was an attempt to restore, inheriting classic Latin, living language and to carry out linguistic and literary „revolution”.

Key words: Dante, humanists, national language, Latin.

Рассматриваются взгляды итальянских гуманистов на вопрос языка, прежде всего на проблему народного литературного языка. Несмотря на активное развитие национальных языков в эпоху Возрождения, итальянцы определили перед собой иную цель – подражать в своих собственных произведениях языку классических авторов и избегать „варваризмов”, свойственных средневековой латыни. Это была попытка реставрировать, наследуя классическую латынь, живой язык и осуществить языковую и литературную „революцию.”

Ключевые слова: Данте, гуманисты, национальный язык, латынь.